

השיעור השבועי

גליון מס' 555

כתב וערך השיעור:

הרב דביר פרץ שליט"א

הרב המקריא: הג"ר חנוך כהן שליט"א
ראש ישיבת באר התלמוד

ר"ת	יציאה	כניסה
21:11	20:16	19:26
21:08	20:15	19:24
21:12	20:17	19:27
21:08	20:15	19:24

וראתחנן | י"א אב תשפ"ו

הלכות תשעה באב

אמירת "נחם" בכל התפלות. אין לחתום "ועל הכלכלה". נוסח "נחם" מתאים גם לזמננו. לא משנים נוסחאות בתפלה. הנחת תפלין בתשעה באב בשחרית. קריאת שמע בלי תפלין. נטילת ידים ליד המטה. חיוב לימוד תורה בתשעה באב

"נחם" בבונה ירושלים

א. ¹ 'בירושלמי' (ברכות פ"ד ה"ג, ותענית פ"ב ה"ב) מובאר, שיחיד צריך להזכיר מעין המאורע בתשעה באב. וכמו בראש חודש שאומרים "יעלה ויבא", ובחנוכה ופורים אומרים "על הניסים", ובתעניות אומרים "עננו", כך בתשעה באב אומרים "נחם", ובירושלמי מובא הנוסח. והובא בהר"ף והרא"ש (תענית ספ"ד). אלא שבמקום "רחם" העתיקו הנוסח "נחם" ה' אלהינו וכו'. וסיימו: ונהגו העם לאומרה בברכת בונה ירושלים, וסמכו על מה שאמרו במסכת ע"ז (ה): אף על פי שאמרו שואל אדם צרכיו בשמוע תפלה - היא כמו 'תחנה מרכיית' - אם בא לומר בסוף כל ברכה מעין אותה ברכה אומר. ² ע"כ. וכן כתב הרמב"ם (פ"ב מהל' תפלה ה"ד). יש שכתבו שיאמר "נחם" בברכת רצה כמו "יעלה ויבא", אבל הלכה כשלשת עמודי ההוראה - הר"ף, הרמב"ם והרא"ש, שהביאו את המנהג לומר בברכת "תשכון" - בונה ירושלים. וכן כתבו עוד ראשונים, הרמב"ן (תורת האדם דף פז:) והמאירי (תענית ל' עמ' קיא) ורבינו ירוחם (דף קסד ע"ג) וספר האשכול (ח"ב ריש עמ' יז) וספר המנהיג (הל' ט' באב סוף אות כו). וכן המנהג.

מעין המאורע

ב. והנה ממה שנקראת תפלה זו בירושלמי ובראשונים מעין המאורע, נראה שצריך לאומרה בכל התפלות, וכמו שבשאר תעניות אומרים "עננו" בשחרית ובמנחה, כי לא מתענים מהלילה, וכן "יעלה ויבא" ו"על הניסים" אומרים בכל התפלות - ערבית שחרית ומנחה, כך לגבי תפלת "נחם", שאומרים מתחילת תשעה באב, בערבית, שחרית ומנחה. וכן כתב מפורש בסדר רב עמרם גאון (ח"ב

¹ מדברי הרב חנוך כהן שליט"א: ברשות מרן שליט"א. מרן מדבר כל הזמן תורה ותורה, עם כל עיסוקיו הרבים, מלמד רק תורה. וכל ילקוט יוסף שיוצא, גורם לחלישות הדעת, איך אפשר לכתוב ספר כזה עם כל עול הציבור. אבל זאת התורה ואין מבלעדיה. וזה מה שאנחנו צריכים ללמוד מהרב, את המסירות נפש למען התורה הקדושה, את גדלות התורה, הרבצת התורה, חיבור הספרים, דקדוק ההלכה. זה הדמות שכולנו צריכים ללמוד ממנה. הקב"ה יזכה את הרב להמשיך בית שמו וביתו עז, ללמד את כל עם ישראל מתורתו האמיתית והטהורה, ללמדנו ולחנכנו ולהדריךנו, שנוכה ללמוד מדבריו, לאריכות ימים ושנים.

דברי מרן שליט"א: חזק וברוך לגאון הרב חנוך כהן ראש ישיבת באר התלמוד, שיבה עם מאות תלמידים, וגם יש לו סניפים, שלוחה באופקים ושלוחה בחזון יחזקאל, ובכל מקום מאות בחורים. בן פורת יוסף. "נפש עמל עמלה לו" (משלי טז, כו), הוא ישב כל החיים ועמל בתורה, היה בורח מהבית ביום שיש ויושב בבית המדרש ולומד בהתמדה עד כניסת שבת. והוא עמל בתורה הרבה. חיבר עולת כהן י"ג כרכים, כנגד י"ג מידות... ולחבר ספר זה לא פשוט, כל סברא שכותבים צריך לבדוק, כי ספריו מגיעים לרבים ובפרט לתלמידים, והם רואים ומקשים קושיות, בחורים אוהבים להקשות ולפלפל, ואדם צריך להיות אחראי למה שכותב. כשאנחנו כותבים סעיף בילקוט יוסף, כמה אנחנו חוזרים עליו, כדי שאנשים יבינו אותו נכון ולא יטעו, פעם כתבתי שמונת ליטול ידים בבית הכסא כשאין ברירה, וחשבו שהכוונה ליטול ידים מהמים של בית הכסא... הוא כותב ברור ובבקיאות, והולך בדרך הפוסקים שלנו. אני ממברך את כבוד הרב שירחיק גבולו בתלמידים, יעשה עוד סניפים, ועוד כהנה וכהנה. יגדיל תורה ויאדיר.

דף קלב ע"א) - לפני כאלף שנים, והוסיף: וחזקתם ברוך אתה ה' מנחם ציון ובונה ירושלים.

אין חותמים בשתים

ג. אמנם אנחנו חותמים בנוסח "מנחם ציון בבנין ירושלים", כי אם יאמר "ובונה" יראה כאילו חותם בשתים, וכמו שחותמים במעין שלש "על הארץ ועל המחיה", ולא מוסיפים "ועל הכלכלה", כי מחיה זה דבר אחד - לאכול, ולכלכל זה דבר שני - להרוויח פרנסה, שיקנה בנין ב-2 מיליון וימכור ב-3 מיליון... ואין חותמים בשתים (ראה ב"י י"ד ס"י שעט, יבי"א ח"ו חיו"ד ס"י לח). לכן כתב מרן הבית יוסף (סי' רח) בשם הסמ"ג (עשין כו ק"ג ע"ד), וכן כתבו עמודי ההוראה - הר"ף (לב: מדפי הר"ף), הרמב"ם (פ"ג מהלכות ברכות ה"א) והרא"ש (פ"ד דברכות סימן כמ), ועוד, לומר את הנוסח "על הארץ ועל המחיה", וממשיך הבית יוסף וכותב: וכן תופס הלכות גדולות (ברכות ז' ע"ג) עיקר, לחתום על הארץ ועל המחיה, ולא על המחיה ועל הכלכלה.

"ועל הכלכלה" לא אומרים

ד. יש חכם אחד שהביא בספרו את הרשב"א (ברכות מד.) ועוד, שכתבו לחתום "ועל המחיה ועל הכלכלה", ולכן כתב שהנוהגים לחתום "ועל הכלכלה" - הביאו את המנהג מחז"ל לארץ - ימשיכו במנהגם אפילו לכתחילה. אנחנו יודעים שיש חולקים, אבל הם מיעוט לעומת רוב הראשונים, וזהו נגד מרן הבית יוסף שקיבלנו הוראותיו. הוא מפרש את הבית יוסף שהכוונה היא שהעיקר שייזכר "על הארץ". אבל פשט הלשון לא כך, וכי קל בעינינו מרן הבית יוסף, וכי בגלל שמרן זצ"ל (יבי"א ח"ו חיו"ד ס"י לח אות א, ובח"ח ח"ו ח"י יא אות לא, ובהל"ע ח"ב עמ' קכא, ובחז"ע ברכות עמ' קצח) פסק כך, צריך להגיד להיפך, מה אשם מרן הבית יוסף שמרן זצ"ל פסק כמותו...³ יש

השיעור יהיה לרפואתו השלמה של הגבאי הנאמן והמסור ניסן פלגני, בן שרה, שתהיה לו רפואה שלמה.

² הטוב שיכתוב אצלו את הנוסח של הבקשה, אלא אם כן יודע לדבר וברור לו שלא יטעה באמצע, כי מדבר עם הקב"ה. ויוסיף את הבקשה לפני החתימה, כגון שהרוצה לבקש על רפואה, יאמר לפני החתימה: יהי רצון מלפניך וכו' שתשלח רפואה שלמה לכל חולי עמך ישראל ובכללם לפלוני. וכן בעל תשובה שמרצד לנגד עיניו העוונות שעשה, יש לו ניסיון קשה, ב"ה חזר בתשובה, אבל התחנך בחינוך חילוני של סופרים, שהולכים לים מעורב וברכיה מעורבת, וכשחזר בתשובה, לומד ומתפלל, אבל מרצד לנגד עיניו העבירות שעשה, ויבקש על עצמו בברכת סלח לנו אבינו כי חטאנו, שיזכה לתשובה שלמה, וישכח את כל העוונות וימחקו לו אותן. וכן על פרנסה יבקש בברכת ברכנו לפני חתימת "מברך השנים".

³ מרן זצ"ל החזיר עטרה ליושנה בענייני הלכה, וזה כפשוטו, וכמו שאמר לי פעם חכם בן ציון אבא שאול, לפני כארבעים שנה: אם לא היה אביך, היתה משכחת תורת מרן השלחן ערוך, חלקו עושים כמו הבן איש חי - שהיה גדול הדור, אבל חלק על מרן הרבה, והיה לו קו אחר ע"פ הקבלה ועוד - וחלק היו 'משתכננים' - כך אמר חכם בן ציון... דהיינו עושים כמו האשכנזים. וזה נכון, אלו שלמדו בפוניבז', הרבה מהם חזרו בהם, אבל חלקם עזבו את ההלכות שלנו, ועושים הכל כמו האשכנזים, לובשים טלית עם פסים שחורים, אבל הספרדים צריכים לקיים "ויגבה לבו בדרכי ה'", ועל פי הקבלה עושים פסים לבנים, "והיה העטופים ללבן", "כולו הפך לבן טהור הוא". וזו רק דוגמה קטנה.

כאלה שמתחכמים, חותמים "על המוחיה" ומוסיפים "ועל הכלכלה לא אומרים", אבל מה השטויות האלה... צריך לחתום "על הארץ ועל המוחיה". וגם כאן יש לחתום "מנחם ציון בבני ירושלים", כלומר שהנחמה היא על ידי בניית ירושלים עיר הקודש, וזה דבר אחד ולא שני דברים.

נחם בכל התפלות

ה. כאמור, כתב בסדר רב עמרם גאון לומר "נחם" בכל התפלות. וכן כתב הלחם משנה (בסוף הל' תעניות) שכן דעת הרמב"ם. גם הארחות חיים (הל' תשעה באב ס' טו) כתב, שצריך לאומרה בכל התפלות של תשעה באב, כמו שאמרו בירושלמי שצריך לומר מעין המאורע בתשעה באב. וכן הוא בספר מעשה הגאונים (עמ' לה). והרא"ש (תענית פ"ד ס' ל"ד) כתב: כל ימי תמחתי למה נהגו באשכנז - לפני כ-700 שנה - שאין אומרים נחם אלא בתפלת המנחה של תשעה באב, והרי מכיון שאמרו יחיד בט' באב צריך להזכיר מעין המאורע, מסתמא יש לאמרה בכל התפלות, בערבית שחרית ומנחה, כמו שאמרו בשבת (כד). לגבי ראש חודש חנוכה ופורים ותעניות. והביאו בנו הטור (שם) והוסף, שכן כתב הנשיא רבינו יהודה אלברצוני בספר העתים, שיש להזכיר מעין המאורע בתשעה באב, בערבית שחרית ומנחה.

דעת החולקים

ו. אמנם שיטת רש"י (בסידורו ס' טז, ובמחזור ויטרי ס' רסח, ובפרדס הגדול ס' קנה), שנהגו שלא לומר "נחם" בערבית ושחרית אלא במנחה, שאז מגיע זמן הנחמה⁴. וכן כתבו הרוקח (ס' ש"י), ורבי יצחק אבן גיאת (מאה שיעורים עמ' כד) בשם רב סעדיה גאון (על סידור רס"ג עמ' שית הערה 16). אולם מסתימת דברי הירושלמי ומדברי רוב הראשונים משמע שבכל התפלות אומרים "נחם". מעניין שהבית יוסף (ס' תקנו) כותב, שאף על פי שרבינו ירוחם הסכים שדברי הרא"ש עיקר, לומר נחם בכל התפלות של תשעה באב, העולם נוהגים עכשיו שלא לאמרו אלא במנחה. וכך היה מנהג בגדאד, כמו שכתב בספר גדולות אלישע (ס' תקנו עמ' יז אות ד) - לרבי אלישע דגור, רבה של בגדאד לפני כ-140 שנה. וכן נראה מדברי הבן איש חי (ש"ר פרשת דברים אות כה).

הכרעת מרן והאחרונים

ז. אולם לרוב הראשונים אומרים "נחם" בכל התפלות, ואף שבבית יוסף הזכיר מנהג לומר "נחם" רק במנחה, אבל בשלחן ערוך התעלם ממנהג זה, וכתב בזו הלשון: בתשעה באב אומר בבונה ירושלים "נחם ה' אלקינו את אבלי ציון" וכו'. ע"כ. וכתב הפרי חדש (בלקוטיו ס' תקנו) - לפני כ-340 שנה - לדייק מסתימת דברי השלחן ערוך, שמזכיר "נחם" בכל התפלות, כי תפלה זו היא בגדר מעין המאורע, וכתב שכן מנהג ירושלים. וכך כתבו החיד"א בברכי יוסף (ס' תקנו סק"א), ורבי יעקב ישראל אלגאזי בשלמי צבור (דף קלב ע"ב) - היה מקובל גדול - ועוד. וכן פסק הגאון מהריק"ש (בהגהותיו לס' תקנו) - רבי יעקב קאשטרו, שהיה בן דורו של מרן הבית יוסף, וכתלמיד חבר למרן.

לא משנים את נוסח "נחם"

ח. דרך אגב, את נוסח תפלת "נחם" לא משנים היום. היה רב אחד מפורסם ע"ה, שפרסם אחרי מלחמת ששת הימים לשנות את הנוסח של נחם, ועשה נוסח חדש. כינס את מועצת הרבנות בזמנם, ובאותה תקופה לא היו בה גדולי תורה, והוציאו קריאת קודש לשנות את הנוסח של "נחם"⁵, כי ב"ה כבשנו את ירושלים והכותל בידינו, ויש רובע היהודי. אבל יש כנסיות ומנזרים, ועדיין בית המקדש חרב, "שועלים הלכו בו", ומבחינה רוחנית נוסח נחם ממש מתאים. אסור לקטרג

מרן החזיר עטרה ליושנה מבחינה הלכתית, שחזק את פסקי מרן הבית יוסף, והיום באים כמה אחדים מחברי ספרים, ואחרי שמרן נפטר יש להם את האומץ לחלוק עליו. ואני עומד בפרץ. לפעמים אני חושב, למה לי כל זה, אני תוקף את זה ואת זה, ואחר כך אנשים כוגסים עלי ואני קונה לעצמי שונוים. מצד שני, מי יעשה את זה, אם לא אדבר שום דבר, אף אחד לא יעשה, וצריך לעמוד על משמר ההלכה. אני בטוח שמרן בשמים נתן לנו סיוע בדבר הזה. ואני לא מדבר על חלומות, מרן אמר לי... אבל ודאי שבשמים מרן שמח שאנחנו מחזקים את פסקיו על פי דרכו של מרן הבית יוסף.

⁴ ומטעם זה אנשים כבר יושבים על ספסלים וכסאות (דרכי משה ס' תקנוט ס"א).

⁵ הוא גם עשה בצבא סידור 'נוסח אחיד' - זה נוסח אשכנז עם כמה מילים מהספרדים... ושינה כמה תיבות לפי הבנתו. ומרן זצ"ל שהנהיג את הציבור הספרדי, יצא נגד זה, כי בכל מילה ומילה יש סודות עליונים, כמו שכתב רבינו האר"י ז"ל (שער הכוונות ד"ג ע"ד), וכתב האר"י שיש י"ב שיעורים בשמים, וכל נוסח תפלה עובר דרך שער אחד, ומכללם נוסח התימנים, הליטאים, החסידים, אבל נוסח הספרדים נכנס בכל י"ב השערים. גם כן שינה את הנוסח בברכת הלבנה, ובמקום "ואין אנחנו יכולים ליגע בך", כתב "ואיני נוגע בך", כי בשנת תשכ"ט עלו מאמריקה לירח, ונגעו בירח. בזמנו היתה כותרת - הצעירים לא זוכרים - 'רב פלוני הורה לשנות את הנוסח', ומרן לא הסכים, כי הכוונה שממקום שאנו עומדים איננו יכולים לנגוע בירח, וגם אלו שעלו לשם לא חזרו...

על עם ישראל, אבל בארץ יש כ-8 מיליון יהודים, וכמה מיליונים לא יודעים פסוק "שמע ישראל"⁶. ובהחלט אפשר לומר "החרבה והבוזיה והשוממה", וגם בעיר העתיקה יש מקומות שיהודים לא יכולים להיכנס משום פיקוח נפש. לכן לא משנים את נוסח "נחם" (יחזקאל דעת ח"א ס' מג).

לא יקבלו אותם בבגדאד

ט. כשהוצאנו סידור חמש תעניות לפני כארבעים שנה, הדגשנו את נוסח "נחם" באותיות גדולות. כי הסידורים בהוצאת מנצור ובקאל שהיו עד אז, כתבו רק במנחה, ואנחנו כתבנו בכל התפלות. וכמה סידורים למדו מאיתנו, וזה טוב מאוד. לכן מי שיש בידו סידור שכתבו אחרת יתקן, ואף שכן מנהג בגדאד, העיראקים לא רוצים לחזור לבגדאד וגם לא יקבלו אותם שם... ומנהג ארץ ישראל לומר בכל התפלות. וגם שליח צבור, שיאמר "נחם" ויחתום "מנחם ציון בבני ירושלים" בחזרה, בשחרית ובמנחה. וכן כתב הראשון לציון רבי מרדכי יוסף מיוחס בספר ברכות מים⁷ (ס' תקנו).

פאר תחת אפר

י. לגבי הנחת תפלין ביום תשעה באב, מנהג ירושלים שמתפללים שחרית עם טלית ותפלין, עד סוף התפלה, ואחרי עלינו לשבח מורידים את התפלין, וישיבים על הארץ ואומרים, על נהרות בבל, מגילת איכה, וכל הקניות, ובסוף ספר איוב. אבל זה לא פשוט, בגמרא (מועד קטן טו). מבואר שאב"ל ע"ע ביום המיתה והקבורה פטור מתפלין⁸, וכתב מהר"ם מרוטנבורג, הביאו הרא"ש (תענית פ"ד ס' לו), שהרי על תשעה באב נאמר (ישעיה ס"א, ג) "לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר", ומכלל שבמקום שיש אפר אין פאר, ולכן גם בתשעה באב שהיא אבלות של כל עם ישראל, שאבלים על צער השכינה ועל כך שנמצאים בגלות, לא מניחים תפלין, לא בשחרית ולא במנחה. גם בספר שבלי הלקט (ס' ער), ובספר תניא (ס' ס) - אחד הראשונים - הזכירו שיש שנהגו שלא להניח תפלין ביום תשעה באב.

חיוב תפלין בתשעה באב

יא. אולם בתשובות הגאונים (שערי תשובה ס' קנה ורסו) בשם רב ששנא גאון, וכן רב האי גאון, דימו את תשעה באב ליום השני של האבלות ואילך שמוניחים תפלין, וזו אבלות ישנה כמעט אלפיים שנה, וקל יותר מאבלות חדשה ביום הראשון. וכך כתבו רוב הראשונים במפורש, שחובה להניח תפלין ביום תשעה באב, ומהם העיטור (הלכות תפלין דף ס"ד ע"ד), האור זרוע (ח"ב ס' תלט) בשם רבינו יצחק בעל התוס', הרמב"ם (תורת האדם דף פ"ג ע"ג, ובחידושי סוף תענית), הרשב"א (ח"ה ס' ריד), הריטב"א (תענית ל. ד"ה ת"ר), הר"ן (תענית דף י' מדפי ה"ף), הנימוקי יוסף (תענית, עמ' עז), ספר הבתים (עמ' קצו), וכן משמע מדברי הרמב"ם (פ"ה מהל' תעניות הלכה יא), וכמו שכתב הרב המגיד. וכן דעת הרא"ש (בפסקיו שם). נמצא ששני עמודי ההוראה עומדים בשיטה, והרי"ף לא גילה דעתו, ומסתמא דעתו כרוב הראשונים. לכן שאף אחד לא יחשוב שהוא פטור מהנחת תפלין, ואם בבוקר הולך להתפלל אצל אשכנזים שלא מניחים תפלין, והוא לא מניח, ובמנחה מתפלל במקום שהניחו כבר בבוקר, צריך לא לשכוח להניח תפלין, כי הלכה כרוב ככל הראשונים שחובה להניח תפלין גם ביום תשעה באב.

בשחרית או במנחה

יב. מתי מניחים תפלין ביום תשעה באב, בשחרית או במנחה? בשלחן ערוך בהלכות תפלין (סימן לח סעיף ו) כתב: בתשעה באב חייבים בתפלין. ולא פירש מתי.

⁶ הולכים לים מעורב וברכה מעורבת שזה אבי אבות החטאים, ומכשיל בחורים צעירים. עכשיו פתחו חוף בטבריה, וכשעוברים ליד ציון רבי מאיר למעלה, יכולים לראות את החוף המעורב. ה' ירחם.

⁷ היה בן דורו של מרן החיד"א, וכשהדפיס החיד"א ספר "שער יוסף", הדפיס הוא ספר "שער המים", וכשנדפס ספר "ברכי יוסף", הדפיס ספר "ברכות מים", וכשחיבר ספר "חיים שאל", גם הוא חיבר ספר "מים שאל" (המעלות לשלמה מע' גדולים אות כ). כמו שמרן זצ"ל היה רגיל לספר.

⁸ ואם הוא באמצע התפלה, לא יודיעו לו על פטירת קרובו, אלא ימתינו שיגמור להתפלל, כי ברגע שמודיעים לו נהיה אונן, ואונן לא יכול להתפלל. פעם היה אצלנו בישיבה מקרה שהיינו צריכים להודיע לאחד על פטירה, ומישהו טעה והודיע לו כשהיה ב"ויציב ונכון" לפני "גאל ישראל". והוא מסכן ראה שוטרים ובישר לו, נפל על הרצפה ונפלו לו התפלין. ואמרו לו שלא יתפלל עמדי כי הוא אונן. כנראה השוטרים בלבד את זה שהודיעו לו, אבל לא טוב עשה, היה צריך להודיע לו אחרי התפלה. ואם הודיעו לו לפני התפלה, או שהיה בשעת יציאת הנשמה, לא ניח תפלין. ואם נקבר בלילה - למחרת יום המיתה, למחרת בבוקר אחרי הנץ החמה ניח תפלין בביתו בצניעות בלי ברכה.

אבל בהלכות תשעה באב (סימן תקנה סעיף א) כתב מרן: נוהגים שלא להניח תפלין בתשעה באב שחרית, ולא טלית, אלא לובשים טלית קטן תחת בגדיו בלא ברכה, ובמנחה מניחים ציצית ותפלין, ומברכים עליהם. ע"כ. ומה אנחנו עושים? מניחים תפלין בשחרית, וכמנהג ירושלים, "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" (ישעיהו ב, ג, מ"ב ד, ז), ולכאורה זה נראה נגד מרן.

הרב משאש התפלא

יג. כאשר הגיע לארץ הגאון הרב משאש זצ"ל⁹, הוא ראה שהספרדים נוהגים להניח תפלין בתשעה באב בשחרית והתפלא, איך אתם עושים נגד מרן שכתב במפורש שנוהגים שלא להניח בשחרית אלא במנחה. ובספרו שו"ת שמש ומגן (ח"ב ס"ו ו"ח"ג ז) הזכיר את תשובת הרב יעקב הלל, וכתב שהעתיק את תשובתו מילה במילה מתשובת מרן זצ"ל (יחזקאל דעת ח"ב ס"ו ז), אף שלא הזכיר שמו הטוב כלל.¹⁰ ורצה הרב משאש לומר לא כמו המקובלים, ותמה בדרך ארץ על מרן זצ"ל, שתמיד עורר על כך שקיבלנו הוראות מרן, ואילו כאן כתב שלא כדברי מרן בשלחן ערוך.

אנחנו יותר טובים

יד. לפני כמה חודשים היה אצלי אחד שאמר, אנחנו המרוקאים עושים כדעת מרן בששים וכמה מקומות שאתם עושים ההיפך ממרן, ואנחנו יותר טובים מכם... אמרתי לו תגיד דוגמא, והביא את הדוגמא של תפלין בתשעה באב, שהם מניחים במנחה כדברי מרן, ואנחנו עושים מניחים בשחרית. הוצאתי לו מהספריה ספר אדום גדול - חיים וחסד מוספייא שיצא לאור בשנת רס"ט, במקרה היה לידי, ופתחתיו (בקינטרס חידושי דינים מרבני ירושלים, דף צ"א ע"א, אות כב) והראיתי לו שמנהג ירושלים להניח תפלין בשחרית, וזה נדפס לפני השלחן ערוך שנדפס בשנים שי"א-שט"ו - מרן הש"ע נפטר בשנת של"ה בגיל פ"ז - ושכך נהגו משנים קדמוניות. והלא מרן הבית יוסף כתב בהקדמתו, שלא בא לעקור מנהגים קדומים שפשטו קודם שפשט השלחן ערוך. ואם כן מרן מסכים לעשות בזה כמו המנהג הקדום, וזה לא נקרא נגד מרן. במהדורת הספר חיים וחסד שהוציאו מחדש, יש הסכמה של מרן זצ"ל, והרב חיזק את העניין להניח תפלין בשחרית, "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

דבר ה' מירושלים

טו. יש אחד מיבנה שכתב ספר, וכותב שהוא מתפלא על מרן זצ"ל שמזכיר בכמה דברים את מנהג ירושלים, למה זה מוחיב את כולם. וכי מה רוצה, שנזכיר את מנהג יבנה? בירושלים היו חכמים וסופרים, וכולם לומדים ממנהג ירושלים, "כי מציון

⁹ היה צדיק וחסיד, כולם אהבו אותו, היה בא לכאן ויושב ליד מרן זצ"ל, לפעמים כרב מקדים, ולפעמים היה נוחת בלי ידיעת מרן... והיה שואל שאלות באמצע השיעור. פעם שאל את מרן, כבוד הרב, למי למכור את החמץ?... כך שאל בתמימות, ומרן אמר לו, תמכור לנו... דרך הרבנות. והיה מדבר אתו בחביבות.

¹⁰ אם לא היה כותב ומדפיס לאלפים זה היה לשון הרע, אבל זה בגדר "כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא, לית בה משום לישנא בישא" (ב"ב לט). ויש הרבה מעתיקים. פעם בליל כיפור בשעה 11 בלילה היינו אצל מרן, ומרן פתח ספר - לא משנה של מי - ואמר, תסתכל ותראה מה הוא כותב בענייני חזקות, גמרות לקראת? תביא טהרת הבית חלק א' ותקרא כאן, וכן העתיק מילה במילה? איך גנב ממני... היה שם גיס ואמר, יש לי עוד דוגמא, פתח עוד ספר שהעתיק תשובה שלמה לגבי פלאטה חשמלית מיביע אומר חלק ו' (חאו"ח ס"י לב, ג). ומרן צחק ואמר, יש לי הרבה דוגמאות לכך... וכאן הרב משאש נתן לו על הראש, איך מעתיק ממרן תשובה שלמה ואת שמו הטוב לא מזכיר. כעבור שנים הוציאו משנה ברורה של גאוןי ספרד, הביאו את כולם, ורק את מרן לא מזכירים. וכי יביע אומר זה ביאליק או אחד העם? שלחתי לשאול על כך את הבן של הרב שלמה בן שמעון שהיה אחד העורכים - והרב שלמה בן שמעון היה אוהב את מרן בלב ונפש - איך מוציאים משנה ברורה עם כל פוסקי הספרדים, וגם עם האור לציון, שלא הכל הוא כתב, ואילו את מרן לא מזכירים כלל. אמר, בעריכה אני הזכרתי יביע אומר, והנ"ל ישב עם בנו ומחקו את כל ההזכרות של מרן. למה? דיברתי על כך פעם, והמוציא לאור שלח להגיד לי שגרמתי נזק, ולא הולך להם המכירות, לא קונים את הספרים. לכן אני חוזר עוד הפעם, שאף אחד לא יקנה ספר כזה. אף אחד לא מדבר על זה, יש כאלו שהולכים ורוקדים וקופצים איתם, אבל שמוציאים ספר ומזכירים בו את כולם, ורק ממרן מתעלמים, זה כואב, ואנחנו מוחים על כבודו של מרן זצ"ל.¹¹ לכן כשמניחים תפלין של רבינו תם נוהגים לחזור על שתי הפרשיות - "שמעו" ו"זהיה אם שמוע" (ש"ע סימן לז סעיף ב), כי בשתיהן מוזכרות התפלין, ולרבינו תם התפלין של רש"י אינן תפלין, ולכן חוזר וקורא איתן קריאת שמע.

¹² מרן זצ"ל היה אוהב את הספר הזה הרבה, פעם כשלמדנו בו היה עם אותיות רש"י שבורות, ועכשיו הוציאו אותו מחדש.

¹³ בתחילת זמן היו באים אלי הורים, והיה כואב להם על הבן שלהם שקם מאוחר בבין הזמנים, איך מקבל חינוך כזה בישיבה שלכם... יש בעלי בתים שקמים בנץ או מוקדם, וקשה להם לראות בחור שקם בשמונה או תשע. והייתי מרגיע אותם, מה אתם רוצים,

תצא תורה ודבר ה' מירושלים". הראשון לציון הרב עוזיאל, הנהיג בבית הכנסת "אהל מועד" בתל אביב להתפלל בשחרית ט' באב בטלית ותפלין כמו בכל יום. וגם מרן שנתמנה לרב ראשי לת"א בשנת תשכ"ח, המשיך את המנהג שמניחים תפלין בבוקר, כי איפה גדולי התורה נמצאים, בקפלן? בירושלים. ולכן בכל הארץ צריך להמשיך את המנהג הזה.

הנחת תפלין לפני שחרית

טז. הגאון רבי יעקב חאגיז בשו"ת הלק"ט (ח"ב ס"י קלט) כתב, שרבי משה גלאנטי - לפני כ-380 שנה - היה נוהג בתשעה באב להניח את התפלין בביתו ולקרוא עמיהם קריאת שמע, ולאחר מכן היה הולך לבית הכנסת להתפלל שחרית בלי תפלין. כפי הנראה חשש לדברי הגמרא (ברכות יד:), כל הקורא קריאת שמע בלא תפלין, כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. איך אומר "וקשרתם לאות על ירך, והיו לטוטפות בין עיניך" ואין עליו תפלין?¹¹ לכן הניח קודם שחרית. גם החתם סופר (מנהגי החת"ס עמוד סא) ותלמידו מהר"ם שיק (שאלת יעקב ס"י צט) נהגו להניח תפלין לפני שחרית ולקרוא איתם קריאת שמע. ואשכנזי שיעשה כן תבוא עליו ברכה, אבל זה לא מעכב, ואם קם מאוחר, עד שיניח תפלין ויקרא בהם קריאת שמע, יגיע לתפלה ב'ויברך דוד' או ב'כי בא סוס פרעה'... לא חייב לנהוג כך, כי הרמ"ע מפאנו - היה בדורו של מרן הבית יוסף לפני כ-450 שנה - באלפסי זוטא (ברכות יד:), חידש, שהקורא קריאת שמע בבוקר ומניח תפלין אחר כך באותו יום, לא נקרא מעיד עדות שקר בעצמו, ורק אם לא מניח כל היום כולו נקרא עדות שקר. וכן כתב בשו"ת בית יצחק שמלקיס¹² (חאו"ח ס"י ז אות ג), וכן דעת הגאון רבי זלמן בעל התניא (הובא בלבושי מרדכי תליתאה חאו"ח ס"י ה), שכל שמניח תפלין באותו יום לא נקרא עדות שקר.

קם מאוחר

יז. נפקא מינה, אדם שקם מאוחר בבין הזמנים, ישים לב לא לעבור את זמן קריאת שמע¹³, ואם הגיע מאוחר לבית הכנסת, ואין לו תפלין, וכגון שאחיו לקח לו אותן, עומד בצד כי הוא מתבייש ומתפלל עם הציבור, ויכול לקרוא קריאת שמע בלי תפלין, כי דעתו אחר כך להניח תפלין. וכן אם קם חמש דקות לפני זמן קריאת שמע, ועד שיתארגן יעבור הזמן, יכול ליטול ידים ולקרוא קריאת שמע מיד בלי תפלין. המאירי בברכות (סז) כתב באופן אחר, שלא אמרו שנחשב מעיד עדות שקר אלא כשעושה כן דרך זלזול ופריקת עול - כמו שעושים כמה מנהלי בתי ספר בת"א שלא הסיכמו שהתלמידים יניחו תפלין - מה שאין כן אם לא מניח תפלין מטעם אחר, כגון שאם עד שיניח תפלין הזמן, יטול ידים¹⁴ ויקרא קריאת שמע בלי תפלין.

תראה מה כתב הגאון מוילנא (סימן תנ"ס ב"ב), הגאון רבי זלמן (בש"ע ש"ל ס"א תנ"ס ס"ד), הגאון החזון איש (סימן י"ג אות ג) ועוד, שלקריאת שמע מוונים שלש שעות מנץ החמה. אבל יקפידו לפחות על זמן הגר"א ולא יקומו מאוחר יותר.

¹⁴ מרן זצ"ל לא היה נוטל ידים ליד המטה, למרות שהמשנה ברורה בסימן א' (סק"ב) כותב להחמיר. אלא היה מתלבש, ואחר כך הולך למטבח ונוטל ידים, ומברך "על נטילת ידים". כשלמדתי בישיבה קטנה פורת יוסף, אחד המשגיחים קנה לכל התלמידים קערה ונטלה - כנראה תרמו לו מארגנטנה - כדי שייטלו ידים ליד המטה, וגם אני קיבלתי, וביום הראשון שנטלתי כל הפיג'מה התרטבה... ולא רק זה, איך יזכיר את ה' ויברך "על נטילת ידים" כשצריך לשירותים, ובבואו הכי אם קם לשירותים הוא כבר לא ליד המטה. והפסקתי לנהוג כך. חברי החדר שאלו, למה הפסקת, המשגיח אמר? אבל אמרתי, וכי אני יותר גדול מאבא שלי, באנו מבית של רב גדול, והרב אף פעם לא נהג כך, וכי היה קשה לו להחמיר, אלא שיש בזה חיסרון כנ"ל. ומרן כתב על זה ביביע אומר (ח"א חיו"ד ס"י ט אות ב, וח"ה חאו"ח ס"י א אות א). מישוה הלשין אותי למשגיח - אני יודע מה זה... - שאני לא נוטל ידים ליד המטה, והמשגיח קרא לי - חבל שהתלבש על זה, תעורר על פטפוטים באמצע הסדר, לבוא בזמן לסדר, על פלאפון לא כשר... חסר מה לחזק את הבחורים! - ואמר, למה הפסקת ליטול ידים ליד המטה? אמרתי, אני לא יותר גדול מאבא שלי, הוא לא עושה כך, וגם אני. טוב, מחר בבוקר אחרי התפלה נלמד חברותא בסדר הלכה. הבנתי מה הוא רוצה ממני, הלכתי לספריה ועברתי היטב על מה שמרן זצ"ל כתב, ואמרתי לבחורים, תבואו ותשבו לפנינו... המשגיח נתן לי לקרוא את המשנה ברורה, ואחר כך אמר: נו, מה אתה רואה, שצריכים ליטול ידים ליד המטה! אמרתי לו, אבל כתבו האחרונים, בהם ר"ח פלאג', שהיום לא שייך מה שאמרו חז"ל (שבת קה:) יד לעין תיקצץ, יד לחוטם תיקצץ וכו', כי הרוח רעה היום היא חלשה, פעם הייתה קדושה חזקה בעם ישראל, וגם רוח רעה כנגד, אבל הרי אין הרבה קדושה, וגם הרוח רעה פחות. ועוד שישנים אחרי חצות, וממילא הרוח רעה חלשה מאוד. והוא לא ידע מזה כלום ושתק, סגר את הספר קם ויצא. אחרי שהפסקתי, גם החברים נמשכו אחרי והפסיקו, ועשינו לפי הלכה, לא נהיה יותר צדיקים ממרן, מי לנו גדול ממרן שכל ימיו היה בתורה, איזה שקיעות בלימוד, איזה מידות, איזו יראת שמים, איזו ענוה.

כשהמשגיח הזה היה נותן שיחות בישיבה, חכם שלום כהן זצ"ל לא היה מרוצה, כי היו לו הרבה חומרות. פעם דיבר בשיחה ביום כיפור שמי שחושב על אוכל בכיפור כאילו

לחקת אחרונים

יח. על כל פנים העידו האחרונים שהמנהג להניח תפלין בתשעה באב בשחרית, ומהם בספר חסד לאלפים (סי' לה), והגאון רבי ישראל משה חזן בספר איי הים (דף סב.), הראש"ל רבי חיים משה אלישר בשו"ת משה האיש (חאו"ח סי' כב אות ו), ושכן מנהג אביו היש"א ברכה. וכתב הכף החיים (סי' תקנה סק"ד) שכן מנהג ק"ק בית אל על פי הקבלה, ובעוד בתי כנסיות בירושלים. וכן כתבו בספר דברי שלום (במנהגי ק"ק בית אל, אות סב), ובספר תפלה לדוד (סי' צג דף כא ע"ב), והגאון רבי אליהו מני בשו"ת תנא דבי אליהו (בקו' מנהגי בית יעקב עמוד תח). וכן כתבו בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח בקונט' דעה והשכל סי' י), ובספר נתיבי עם (עמ' רכה) שכן מנהג כל ירושלים, ולא רק בבית אל. וכן כתב הגר"מ טוקצינסקי (בספר ארץ ישראל עמ' סח), שמנהג הספרדים בכל הארץ להתפלל בשחרית תשעה באב בטלית ותפלין. וכן כתב הגאון רבי אלעזר בן טובי - ראב"ד קהל המערבים בירושלים - בספרו פקודת אלעזר (סי' תקנה). וזהו מנהג קדום.

מנהג קדום

יט. הנה תראו, בערב כיפור המנהג לעשות כפרות בתרנגול, וגם מרן זצ"ל היה נוהג שנים לעשות בתרנגול. כשהיה בירושלים היה לו שוחט הוא הרב יוסף בר שלום, ואחר כך כשעבר לתל אביב לא היה לו שוחט, ועשה בכסף. ואף שלדעת מרן השלחן ערוך (סימן תרה) זה מדרכי האמורי, "ובחוקותיהם לא תלכו" (ויקרא יח, ג), אבל יש מנהג קדום מזמן הגאונים (שע"ת סי' רצט, חמדה גנוזה סי' צג, ובשו"ת הגאונים ליק סי' ח) - לפני יותר מאלף שנים - לעשות כפרות. והעושה כפרות לא נקרא שעושה נגד מרן, כי מרן מסכים שלא בא לעקור מנהגים קדומים שפשטו בישראל. אותו אחד ששאל הביא עוד דוגמאות שנראה שאנחנו עושים נגד מרן השלחן ערוך, ועל הכל עניתי לו, ונהנה. אין לו זמן ללמוד את הספרים של מרן זצ"ל, וחבל, כדאי שילמד, כי מרן הקיף את כל הנושאים, מדהים! אמרתי כמה פעמים, מי שלא לומד יביע אומר וכו' חסר לו חלק בתורה שלנו. איך אפשר לזוז בלי זה! למסקנא, אנחנו הספרדים נוהגים להניח תפלין בתשעה באב בשחרית, וכדאי שכל בתי הכנסיות בכל הארץ ימשיכו את המנהג הזה. אבל לא עושים מזה צעקות ומחלוקות, כי גם לצד השני יש יסוד מדברי הפוסקים, ו"דברי חכמים בנחת - נשמעים" (קהלת ט, יז), כשאומר בנחת ולא בצעקות - שומעים. ויעשו כולם אגודה אחת להניח בשחרית.

לא התגודדו

כ. אנשים שלא הניחו תפלין בבוקר, ומגיעים במנחה לבית כנסת שהניו כבר בבוקר, והם מניחים תפלין, יש להם לחוש לאיסור "לא התגודדו" - לא תעשו אגודות אגודות (יבמות יג). (ע"ע באיסור זה ב"ב"א ח"ו האורח סי' י, וביחוד דעת ח"ד סי' לו). סיפירתי לכם, שפעם באחד הצומות הגיע אברך לבית כנסת שלנו "אור חביב", והניח תפלין במנחה באמצע בית הכנסת. שיעמוד בצד ויניח, אבל לא רציתי לבייש אותו. והוא עשה שלא כהוגן, חז"ל (מס' דרך ארץ פ"ד ה"ה) אמרו, לא ישב בין העומדים ולא יעמוד בין היושבים, וגם "לא התגודדו", כי עושה במקום אחד דבר אחר. שילך למקום שמניחים תפלין במנחה ושם יניח.

לימוד תורה בתשעה באב

כא. נאמר עוד פרט, בתשעה באב כידוע שאסור ללמוד תורה בדברים המשמחים, ולומדים דברים הרעים, כגון הלכות אבלות. כשהיינו צעירים, מרן זצ"ל היה יושב בתשעה באב על שמיכה, לא היו כסאות נמוכים כמו היום, וכשגמרנו להתפלל בלילה ובבוקר, היינו יושבים עם מרן ולומדים מסכת מועד קטן פרק שלישי - "ואלו מגלחין", שעוסק בענייני אבלות. והרב היה מפלפל איתנו, כך כתב הרמב"ם... ואפילו שזה ברמה ואתה נהנה, זה הלכות אבלות ומותר. הרי צריך ללמוד הלכות אבלות, וזו ההזדמנות, כי אדם קורה לו מקרה וקרובו נפטר, "מי גבר

אוכל בכיפור, זה כרת! במוצאי כיפור הגעתי לבית, וסיפירתי על כך למרן, ומיד אמר: מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה (קדושין מ). אמרתי למרן: כן, חכם שלום היה יושב מאחוריו, וסימן ביד שלא אהב את הדברים, כי גם החומרות צריך שיהיו עם טעם, ולא רק זה, משגיח צריך להקפיד עם הבחורים על התמדה ויראת שמים, ולא להיתפס לדברים קטנים, כמו ראש הישיבה הרב תנוך כהן, שהוא מנהיג את הישיבה שלו ביד רמה, ותלמידיו יוצאים ממש יראי שמים, אני מכיר ומתפעל, וזה לא קל בדור שלנו, שיש פלאפונים לא כשרים וחברים רעים. אבל יש לו סייעתא דשמיא, הרבה בזכות אביו הגאון רבי יהודה כהן ה' ישמרהו, שיאריך ימים ושנים, שהקים עולה של תורה.

15 היה רב אחד שיהיה בריא, שנפטר אביו, ונתן הוראה לאחיו להתרחץ מיד ולהחליף בגדים. אבל אונן אסור ברחיצה (חזו"ע אבלות ח"א עמ' קג) ולא מחליף סתם את הבגדים (שם עמ' רנב). ועל פי הוראתו הם הלכו והתרחצו והחליפו את הבגדים. כי בתשעה באב הוא לא למד הלכות אבלות, אלא נתן שיחות מוסר, וזו ההזדמנות ללמוד הלכות אבלות.

יחיה ולא יראה מות" (תהלים פט, מט), סוף אדם למיתתו וסוף בהמה לשחיטה (ברכות יז), ואין ידע מתי עושים את הקריעה, ומתי מחליפים את הנעליים וכו'.¹⁵ צריך ללמוד הלכות אבלות ולדעת מה לעשות.

חובה ללמוד בדברים הרעים

כד. צריך לדעת, שחובה בתשעה באב ללמוד בדברים הרעים, וזה לא רשות, שאם לא רוצה לא ילמד, אלא מה שמותר ללמוד, חובה ללמוד. נפקא מינה, יש משגיחים שמקפידים מאוד¹⁶ על הבחורים שמפטטים באמצע הסדר, ומשגיח כזה שרואה בתשעה באב בחור שיושב ומפטט, אומר לו: בטלן, שב תלמוד! אומר לו הבחור: בתשעה באב אני פטור, מה אתה רוצה ממני... אין אדם ללמוד אלא במקום שלבו חפץ¹⁷ (ע"ז יט), אני רוצה ללמוד בבא קמא, ואסור, אז אני פטור. למה אתה מגביל אותי ללמוד הלכות אבלות או מדרש איכה, תראה מה שכתבו רבי יהודה עייאש - היה לפני כ-270 שנה - בספרו שבט יהודה (יו"ד סימן שפד סק"ד), וכן רבי יצחק טייב - היה לפני כ-200 שנה - בערך השלחן (או"ח סימן תקנ"ד סק"א), שאין חיוב לימוד תורה בתשעה באב, ואם קשה לו ללמוד בדברים הרעים יכול שלא ללמוד תורה בכלל. לשיטתם אדם יכול להתבטל, אבל מודים שלא יטייל, כדי שלא יסיח דעת מהאבלות, לכן לא ילך לכותל אם מטרתו לטייל.

עדיף מאשר ישב בטל

כה. יאמר לו המשגיח: תסתכל בערך השלחן במילואים (דק"ד ע"ב סי' תקנ"ד), שכתב: ואין כן דעת הח"צ. למה התכוין בשו"ת חכם צבי (סי' ק) - היה לפני כ-300 שנה - נשאל לגבי צדיק אחד שהיה בקי במשניות בעל פה - חשוב מאוד, המשניות הן יסוד התורה שלנו - וזה כל לימודו, ולמזלו אשתו נפטרה בחג הסוכות, ובמוצאי החג צריך לשבת שבעה, אבל כבר בחג אסור לו ללמוד תורה, שזו אבלות בצינעא - וכן אם לא קראו לו לספר תורה לא יעלה - ושאל: איך אשב בסוכה עם הקישוטים היפים, ואלמד רק הלכות אבלות, אני לא מסוגל, תתיר לי ללמוד משניות. והתיר לו החכם צבי, וכתב שאינו נכון לישב בטל מדברי תורה מכל וכל, וצריך שיטת הרמב"ם (פ"י מהלכות אבל ה"ה) שאין אבלות ברגל גם בדברים שבצינעא, ואף שמרן (סימן תקנח סעיף ד) והפוסקים לא נקטו כהרמב"ם, "אבל עדיף מאשר ישב בטל". וממה שנצרך להתיר לו ללמוד משניות באבל, משמע שהבין בפשטות שיש חיוב ללמוד תורה גם בשבעת ימי אבלות, והוא הדין בתשעה באב. יש בזה אריכות (עין ילקוט יוסף אר"ב עמ' תי), וממה שמבשרים ברכות בתורה בתשעה באב משמע שגם בתשעה באב חייבים ללמוד תורה, ומה שאומר פרק איזהו מקומן, זה חלק מהתפלה, וצריך ללמוד תורה.

ניצול החיים

כו. למסקנא, כולם - בחורי ישיבות, אברכים ובעלי בתים - חייבים ללמוד תורה ביום תשעה באב. לכן ינוח קצת, אבל בשעון קיץ היום ארוך, וכמה אפשר לישון, מספיק שעה או שתיים. יבוא זמן שנרצה לישן ונרצה לקום, ולא נוכל, כי יהיו אבנים מעלינו... כל עוד שאדם חי, ניצל את החיים, מה יצא לך משינה ועוד שינה, בפרט בחורים צעירים, יש להם יצר הרע של שינה, וצריכים להתגבר על הדבר הזה. וישבו וילמדו גם בתשעה באב. כמה טוב שמארגנים בכמה מקומות יום שכולו תורה ביום בתשעה באב, אולי הגבאים ביזדים יעשו יום שכולו תורה בת"ב לרפואתו של ר' ניסן בן שרה, ומעכשיו תתארגנו, שבצהריים יבואו כמה רבנים ויתנו שיעורי תורה, וגם יש לכם אפשרות להעביר בשידור ישיר. ב"ה השיעור הזה ביזדים ממשיך כבר שנים רבות, מיסודו של מרן זצ"ל, ואנחנו ממשיכים את הדרך, הרבה בזכותו של הגבאי ר' ניסן, שתהיה לו רפואה שלימה, בשורות טובות. אמן ואמן.

אדם שיש לו מפעל ופועלים, וקרובו גוסס, ואמרו הרופאים שנותרו כמה שעות, ילך מיד לחכם יודע ספר, שימכור את חלקו לאדם אחר, ויעשה קנין, ויש מקילים גם באונן לעשות כן (ראה ילקו"י אבלות עמ' שלב).

16 האשכנזים בישיבה גדולה, יש להם הנהגה, שלא מעירים לבחורים, הוא בחור מבוגר ואחראי למעשיו, ומכבדים אותם, ובישיבה מכניסים את ההערות בתוך הדברים. אבל חלק מהספרדים היו צועקים על הבחורים, למה באת מאוחר... המשגיח שלנו היה מצביע על השעון - אבל איחורתי חמש דקות, מה קרה... בפרט בדור שלנו לא על כל דבר צריך להעיר לבחור ולצעוק עליו.

17 פעם היה אצלי בישיבה בחור פיקח, אנחנו למדנו למשל מסכת גיטין, והוא למשל למד מסכת עבודה זרה, קראתי לו: בסדר א' כולם לומדים גיטין, אל תפרוש מהציבור. אבל הוא אמר, כתוב בגמרא, אין אדם למד אלא במקום שלבו חפץ, ולבי חפץ ללמוד מסכת עבודה זרה... אמרתי לו, תביא את הגמרא, ותראה מה כתוב ברש"י: לא ישנה לו רבו אלא מסכת שהוא מבקש הימנו. ואם רבו לא רוצה, שיחפש רב אחר - תחפש ישיבה אחרת... צריך לשמוע לראש הישיבה בענייני הנהגת הישיבה.